

ЦИКЛ «КРИВОРІЖЖЯ»

КРИВИЙ РІГ

РОДОВІД МІСТА
З ЗАЛІЗНИМ ХАРАКТЕРОМ

рекомендаційний список літератури
до 245-річчя заснування
м. Кривий Ріг

Вдале географічне розташування криворізької землі на великому історичному шляху не залишило їй шансів на незайманість. Академік Дмитро Яворницький зазначав, що долина річки Саксагань в її нижній течії є найбагатшою за природними ресурсами.

Дике поле.

*Віків далеких скіфських перегуд,
Круті балки, де шастали ординці,
І дні болючі, перелиті в труд –
В духмяний хліб,
В розгонисті зірниці...*

С. Бурлаков

Пам'ятник першим поселенцям

Вченими-археологами знайдено чимало історичних артефактів, підтверджуючих присутність людини на Криворіжжі вже 100 - 70 тисяч років тому: гостроконечник неандертальця знайдений поблизу с. Кудашево, стоянка кроманьйонців з наскальним розписом у Дубовій Балці, залишки майстерні з виготовлення знарядь праці в Балці Ковальській, стріли, знайдені біля сучасного мікрорайону Зарічний, мідні вироби давніх скотарів та землеробів, кам'яні гробниці з орнаментальними малюнками та солярними символами кемі-обінців, срібні прикраси представників ямної культури, ритуальні чаші катакомбної культури, залишки кам'яного житла та золоті прикраси представників сабатинівської культури.

З давніх часів просторами Дикого поля кочують різні племена: скіфи, сармати, монголи, гуни, хозари, печеніги, половці, монголо-татари... Основними видами занять яких були скотарство, землеробство та полювання. З часів Київської Русі та до початку XV століття територія сучасного Криворіжжя була заселена тюркомовними племенами, які входили до складу Золотої Орди. Неозорими степами продовжували кочувати половці та буджакські татари.

Як у степу Кривий Ріг з'явився..

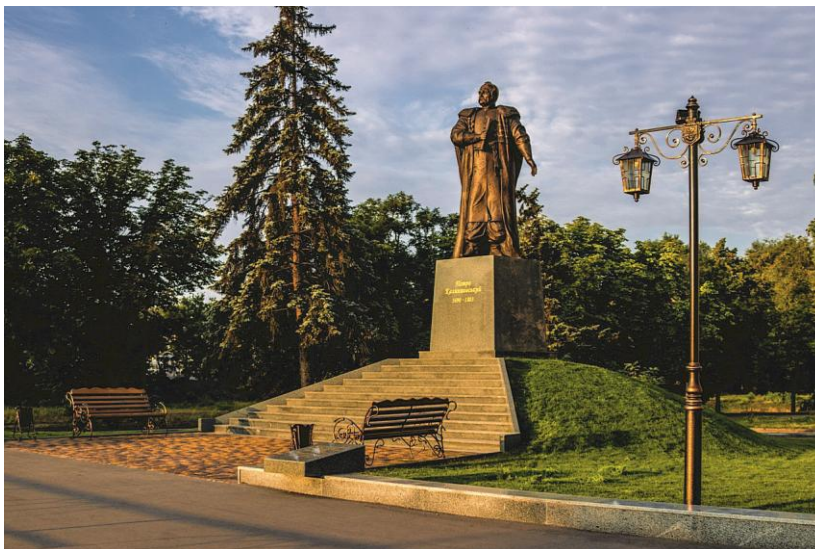
«Під час існування Запорозької Січі ... по долинах річок Інгульця, Саксагані й Жовтої було розташовано багато запорозьких зимівників, що перетворилися потім у великі села. Такі, наприклад, як місто Кривий Ріг...».

В. Мазурін, автор брошури «Криворіжжя».

Сприятливим фактором для початку постійного заселення краю стало пролягання через Кривий Ріг стратегічного шляху з Кременчука до Очакова, який з'єднав столицю Півдня Російської імперії з укріпленим пунктом на узбережжі Чорного моря.

Постійні поселення на Криворіжжі виникають у першій третині XVIII століття з організацією зимівників Інгульської паланки Запорозької Січі, хоча й до того криворізькі степи неодноразово ставали ареною протиборства козаків з татарами Орди. Донині в топоніміці Кривого Рогу зустрічаються назви тюркського походження – назва сучасного мікрорайону Карачуни в перекладі з татарської означає «чорна смерть». За легендою, колись тут козаки зробили засідку на татар та знищили весь їх загін.

В 1770-1771 роках у Кривому Розі розташовувалася Ставка Коша Запорозької Січі. Залишки її фортифікаційних споруд археологи знаходили поблизу кургану Царьова Могила, який розташовано в Центрально-міському районі Кривого Рогу.

Пам'ятник гетьману Петру Калнишевському

Засновником першого зимівника на Криворіжжі був героїчний козак Ріг. За легендою, отримавши в боях поранення в ногу чи втративши око, прозваний через це «Кривим», він облишив службу й оселився в місті злиття двох річок - Саксагані та Інгульця. Поступово поряд з ним селилися інші відставні запорожці, чумаки та селяни.

Зимівник збільшувався, згодом став хутором, а потім переріс в село.

«...для комунікації в Кінбурн пошти від Новоросійської губернії у володіннях Запорозького війська до шанця Олександрівського прямо Інгульцем; у Курячій балці Саксагані поставлена 27 квітня 1775 року в Кривому Розі поштова станція...»

З повідомлення отамана Коша Запорозького Петра Калнишевського генерал-поручику Прозоровському від 29 квітня 1775 року.

Вулиця Поштова, початок XX ст.

За наказом фельдмаршала Рум'янцева-Задунайського кошовим отаманом Запорозької Січі П. Калнишевським «...у Курячій балці Саксагані поставлена 27 квітня 1775 року в Кривому Розі поштова станція...», де для несення служби поселено п'ять козаків. Поселення швидко зростало і вже в 1781 році налічувало 412 дворів з 2 184 мешканцями.

Новий етап в історії Кривого Рогу розпочався після ліквідації Запорозької Січі та роздачі земель у володіння російським дворянам, переселенцям з інших країн та козацькій старшині – з'являються панські села, поселення колоністів і кріпаків, перевезених з інших губерній.

Початок 1829-го року приніс Кривому Рогу новий статус – козацьке поселення було перетворено на військове поселення, який приніс з собою військову повинність для всіх поселенців чоловічої статі. Чоловіки віком від 18 до 45 років були зараховані в 5-й резервний ескадрон 8-го Бугського уланського полку. В місті з'являється школа для дітей військових поселенців, діють церква св. Миколая та хор, зводяться кам'яні будинки.

1860 року Кривий Ріг проголошено містечком, яке, завдяки вдалому розташуванню поблизу великих шляхів, перетворюється на своєрідний торговельний центр. В Кривому Розі щорічно проходить по дві-три багатолюдних ярмарки. Розвиваються різні ремесла: гончарне, шорне, бондарне та інші. Відкривається пошта та перша школа міністерства народної освіти; завершується будівництво кам'яної Миколаївської церкви. Життя містечка вирує переважно в районі вулиць Поштової та Миколаївської (нині проспект Поштовий та вулиця Свято-Миколаївська).

За підрахунками відомого вченого-історика, професора Криворізького державного педагогічного інституту Петра Варгатюка, в місті наприкінці XIX століття

проживало 32 тисячі осіб і нараховувалося 5940 дворів. На той час Кривий Ріг належав двом губерніям – Катеринославській та Херсонській, що значно ускладнювало адміністративне управління містечком та гальмувало його розвиток.

Рудні комори Криворіжжя.

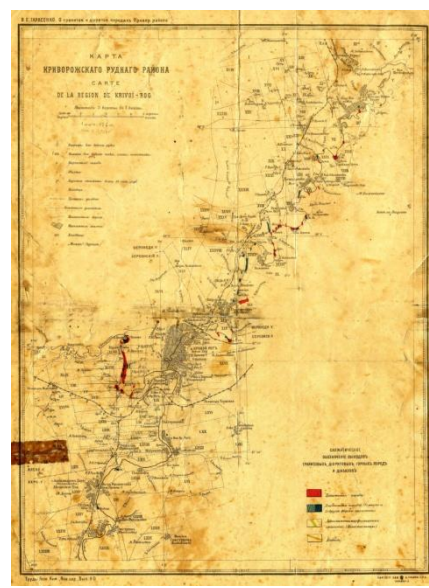
*Лунами вибухи дальні
рвуться, мов вигуки злі.
Линуть глибокі копальні
в серце залізне землі.
Чуєш, свистять коногони
дику і радо в імлу,
й кліті, з рудою вагони
мчать без кінця по стволу...*

В. Сосюра

Однак деякі адміністративно-територіальні складнощі не завадили відкрити доленосну «залізорудну» сторінку в історії міста видатному земляку Олександру Миколайовичу Полю. Слідуючи археологічним захопленням Поль приїздить в Кривий Ріг, де, майже випадково, відкриває багаті поклади заліза. Десять років свого життя витратив Олександр Миколайович на збір коштів, подолання адміністративних перешкод, пошук офіційної підтримки та однодумців. Врешті, не знайшовши їх, він почав дослідження власним коштом. Результатом його титанічної праці стає початок промислового видобутку залізорудних покладів Криворіжжя. У кінці лютого 1881 року групою французьких бізнесменів та О. Полем засновано «Акціонерне товариство Криворізьких залізних руд» зі штаб-квартирою у Парижі.

В тому ж 1881 році, за активної участі О.М. Поля, товариством було відкрито першу в басейні Саксаганську рудню. В травні почався видобуток руди.

Слава про багаті поклади криворізьких руд привернула увагу інших компаній - «Новоросійське металургійне товариство» Джона Юза заснувало рудники

Мапа Криворізького рудного району, XIX ст.

Олександр Миколайович Поль

«Лихманівський» та «Новоросійський», «Южно-русское Днепроовское металлургическое общество» не тільки розпочало видобуток руди на трьох рудниках, а й збудувало металургійний завод для переробки видобутої руди поблизу с. Кам'янське (нині – однойменне місто); «Общество Брянских металлургических заводов» відкрило два нових рудника – Божедарівський і Кореницький, побудувало завод біля Катеринослава названий Олександрівським. В наступні роки видобуток руди розпочали Пужмерський і Харченківський Брянського і Нікополь-Маріупольського металургійних товариств, товариство «БКД», Рахманівський Криворізького товариства, Сухобалківський Брянського гірничопромислового, Божедарівський і Тернівський Російсько-Бельгійського металургійного товариств.

Перші гірники за роботою

Запрацювали рудники окремих промисловців та навіть землевласників – С. Колачевського, М. Ростковської, Ю. Галковської та інші.

«Товариство Криворізьких залізних руд», яке продавало руду іншим металургійним компаніям, вирішило збудувати власний чавуноливарний завод поруч зі своїми рудниками в селі Гданцівка.

Розвитку рудовидобувної галузі сприяло будівництво залізниці, яка з'єднувала криворізьку руду з вугіллям

Криворізький вокзал, поч. XX ст.

Донбасу. Ініціатором будівництва залізниці був Олександр Поль. На початку 1870 року він розпочав клопотання перед урядом, яке підтримало Катеринославське губернське земство та Перший з'їзд гірничопромисловців Півдня Росії. Але, внаслідок російсько-турецької війни будівництво залізниці розпочалося лише в 1881 році, а завершилося в 1884-му. Бурхливий розвиток басейну нагально вимагав подовження Катерининської дороги – в наступні роки добудовано Саксаганську гілку, відрізок Роковата – ст. Колачевська, від ст. Довгинцево до Нікополя та інші.

Промисловий підйом 90-х років XIX століття, який в літературі отримав назву «залізної лихоманки», вивів Кривий Ріг в лідери гірничодобувної промисловості Росії: обсяг криворізької руди складав 42,8% загально-імперського видобутку. В 1897 році Кривбас вийшов на перше місце у Росії по видобутку руди, випередивши Урал та інші центри.

Дещо пригальмувала стрімкий розвиток Криворізького басейну економічна криза початку XX століття, однак не зупинила. У Кривому Розі та його рудному районі вже нараховувалось 79 рудень, які належали 35 фірмам з переважно іноземним капіталом, 4 чавуноливарні заводи, механічний завод, фабрика фарб, пивоварний завод, лісові пристані та лісові склади, парові млини, олійниця, 256 торгових закладів, фотографії, аптеки та аптечні магазини, 11 лікарень на 116 ліжок, 25 приймальних покоїв, 4 типографії. У 1899 році на рудниках Новоросійський, С. Колачевського, Брянського товариства вперше запроваджено народні читання з «тіньовими картинками». Працювало відділення комерційного банку та нотаріальна контора. Освітнянські заклади були представлені 17 початковими школами, однокласною земською школою на 200 учнів, залізничною школою-церквою, чотирма приватними єврейськими школами, комерційним та сільськогосподарським училищами. Релігійні служіння проходили у 8 православних храмах, 4 православних молитовних домах, новозбудованій синагозі. Для приїжджих та місцевого бомонду діяли готелі та заїжджі двори, ресторани, більярдні.

Революційні бури початку ХХ століття.

Початок та перші два десятиріччя ХХ століття в історії Кривого Рогу, як і в історії всієї України, ознаменовані революційними подіями, кровопролиттям Першої світової війни та національно-визвольних змагань.

«Залізна лихоманка» дала потужний поштовх для розвитку тихого провінційного містечка. Криворіжжя напередодні Першої світової війни було одним з найбільш розвинутих у промисловому відношенні регіонів Російської імперії. При цьому Кривий Ріг мав статус містечка, який давно не влаштовував мешканців. Вже наступного року після його отримання розпочалась кампанія щодо присвоєння Кривому Рогу статусу міста, яка тривала довгих 58 років. Перепони для задоволення звернення місцевої громади до імператора Миколи II в 1911 році чинило херсонське керівництво, яке не бажало втрачати прибутків від рудного басейну. Однак, імператор частково прохання криворіжців задовільнив, надавши статус міста, але ... позаштатного. Громадські збори Кривого Рогу, висловлюючи думку всіх жителів, відмовились від такого статусу, назвавши його «сумнівною честю». Лише 17 квітня 1919 року урядом України було прийнято рішення про організацію Криворізького повіту та присвоєння Кривому Рогу статусу міста.

Початок та перші два десятиріччя ХХ століття в історії Кривого Рогу, як і в історії всієї України, ознаменовані революційними подіями, кровопролиттям Першої світової війни та національно-визвольних змагань. Участь Російської імперії в Першій світовій війні обернулася важким тягарем для населення та господарства Кривбасу: війна погіршила роботу залізниці, загострила проблему постачання з Донбасу вугілля для рудників, мобілізувала працездатне населення, спричинила продовольчу кризу. Це викликало все більше невдоволення населення, сприяло зростанню революційних настроїв, які вилилися в жорстокі протистояння різних політичних сил.

Влада в місті переходила від одних до других неодноразово: від Тимчасового уряду до Центральної ради, влади більшовиків, Гетьманату П. Скоропадського, Директорії УНР, «Добровольчої армії» Денікіна, армії Н. Махна. З лютого по квітень 1918 року Кривий Ріг входив до складу Донецько-Криворізької республіки. В січні 1920 року влада в місті остаточно переходить до більшовиків, створюється ревком, а згодом, повітові виконком та комітет КП(б)У.

Складні часи окупації Кривого Рогу німецькими військами, протиборства

політичних сил, наступів та пограбувань «Добровольчої армії» негативно відбилося на Кривбасі – затоплені рудні, зруйновані шахти та інші промислові підприємства, пограбовані банки та заклади торгівлі, зменшення населення ... Господарство міста опинилося в глибокій кризі.

Отаман Кость Пестушко

Тим часом більшовицька влада проводить примусову націоналізацію земель, підприємств, розкуркулення та продрозкладку, скасовує приватну власність. Незадоволення селян непомірними поборами, голодом, спробами комунізації села породжує повстанський рух, який з другої половини 1920 року набирає значного розмаху. Селяни починають масово створювати збройні загони. Одними з найбільших на Криворіжжі були «Степова дивізія» під командуванням Костя Пестушка (Блакитного), яка нараховувала 20 тисяч бійців та загін отамана Клепача (Палій) – близько 10 тисяч бійців, кілька гармат, три бронеавтомобілі. Як зазначають криворізькі історики О. Мельник та І. Стеблина, «всього в повіті в 1920-1922 роках діяли понад три десятки повстанських об'єднань. У Кривому Розі було створено дві великі підпільні організації із загальною кількістю осіб близько 400, які ставили за мету підготовку повстання й повалення радянської влади». У документах Комісії по боротьбі з бандитизмом фігурують імена отаманів Григорія Іванова (Тишанін), Чорного Ворона (Платон Черненко), Вовгури (Гниненко), Гнибиди, Лютого, Мелашко, Свища, Скляра, Федорченка та багато інших. Більшовицька влада використовуючи методи «червоного терору» ціною великих втрат з обох боків придушила масові повстання.

Відновлення рудників .

Захоплення теорією «затухання» на деякий час

припинило геологорозвідувальні роботи по вивченню Криворіжжя, призвело до значного зменшення фінансування на його розвиток.

Новий уряд, розуміючи значення Кривбасу в розбудові зруйнованої економіки країни, присилає з Харкова спеціальну урядову комісію по відновленню гірничорудної промисловості. Створюється Південнорудний трест, розпочинаються ремонтно-відновлювані роботи на залізниці, відновлення рудень та шахт, заводів та електростанцій. Всього на цей час працювало 106 підприємств, декілька парових млинів, олійниця та 494 торговельні заклади. У місті та на руднях діяли 3 лікарні, 2 поліклініки, 6 амбулаторій зі штатом понад 100 медичних працівників. Освітою населення переймалися 21 школа, трирічні педкурси, вечірній технікум та робфак, школи ФЗН, школи лікнепу. Відкривалися дитячі садки для дітей бідноти, будинок-інтернат для безпритульних, клуб піонерів, починає діяти гірничотехнічна школа. Функціонували аматорський театр, клуби, кінотеатр, два десятка бібліотек, сільбудинок, робітничі клуби підприємств і рудень. В 1924 році почала виходити міська газета «Красный Горняк», яка виходить і понині, будується міська радіостанція.

Значну шкоду розвитку Криворізького залізорудного басейну заподіяла так звана теорія «затухання», яку висунули і захищали деякі керівники Південнорудного тресту, Геологічного комітету і частина вчених гірників. Фахівці вважали що даний регіон вичерпав всі свої можливості і немає необхідності вкладати кошти для його подальшого розвитку. Захоплення теорією «затухання» на деякий час припинило геологорозвідувальні роботи по вивченню Криворіжжя, призвело до значного зменшення фінансування на його розвиток.

В листопаді 1930 р. НТР заслухала результати обстеження Криворізького залізорудного басейну, що проводилося спеціальною комісією протягом 1929-1930 рр., до складу якої входили вчені, гірничі інженери, провідні спеціалісти гірничої справи. Згідно результатів дослідження запаси залізної руди, якими володіє Кривбас становив 700-800 млн. т., але й ця цифра не вичерпувала всіх можливостей регіону. 15 квітня 1930 р. ЦК ВКП/б/ заслухав доповідь про діяльність Південнорудного тресту та прийняла постанову, яка засуджувала теорію «затухання». «Маючи на увазі високу якість руди, - говорилося в постанові, - великі, вже визначені запаси і невичерпані

можливості їх збільшення, Криворіжжя на тривалий час матиме вагу першорядного району».

Індустріалізація Кривбасу.

1931-го року розпочинається гігантське будівництво металургійного заводу.

Перші домни металургійного комбінату

Відчутні зрушення в розвитку міста сталися під час індустріалізації країни Рад. В 1930-х роках завершено відбудову та реконструкцію рудень, збудовано найпотужніші

шахти «Капітальна»,

«Центральна» та інші, стає до роботи нова Криворізька району електростанція, введено в дію Центральні механічні майстерні Південнорудного тресту, які пізніше трансформуються в завод гірничорудного обладнання «Комуніст». Розпочинається гігантське будівництво металургійного заводу. Пізніше стали до ладу коксохімічний, суріковий заводи, підприємства з виготовлення меблів, взуття та одягу, хлібозаводи, маслозаводи, м'ясокомбінати тощо.

Грандіозні масштаби будівництва давалися неймовірно високою ціною,

вимагали над зусиль. Не вистачало робочих рук, кваліфікованих кадрів в різних галузях.

Адміністративними методами здійснювалась масова мобілізація трудових ресурсів на селі, вводились режими «прориву» та

Прспект Поштовий, 1930-ті роки.

«штурму» до яких залучалось все працездатне населення міста. Як повідомляє місцева газета того часу, на ліквідацію прориву на рудню ім. Дзержинського залучили навіть артистів цирку «Колос». Умови роботи та життя працівників були жахливі: працювати доводилось примітивними знаряддями, а жити в землянках та очеретяних бараках.

Ускладнював ситуацію невмолимо підступаючий голод, і, незважаючи на постачання продуктів харчування для робітників підприємств, продовольства не вистачало. В місті діяла карткова система на продовольство і хліб.

Індустріалізація набирала обертів. Місто зростало завдяки звитяжній праці десятків тисяч криворіжців, будувалися підприємства, нові гуртожитки, будинки для шахтарів, робітничі селища, школи, лікарні. 1934 року по місту пройшов перший трамвай, з'єднуючи центральну частину міста з новобудовами Соцміста. 1936 року утворено

три райони міста — Центрально-Міський, Дзержинський і Жовтневий. Відкрилися перші вищі навчальні заклади: 1929 року — Криворізький гірничо-рудний інститут, а 1930-го — педагогічний інститут.

ЛИХОЛІТТЯ ВІЙНИ .

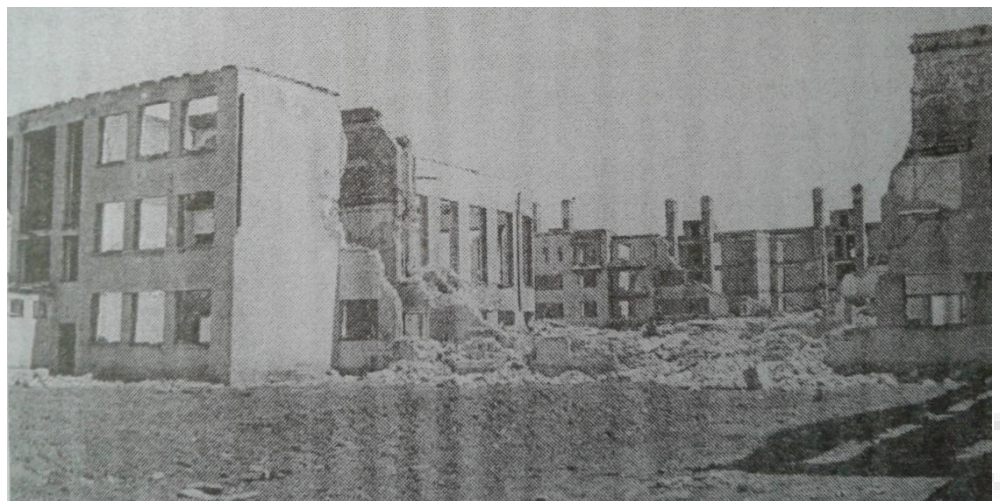
Багатство надр Кривбасу та його потужні підприємства були необхідні Третьому рейху для зміцнення могутності своєї армії.

Оголошення війни в місцевій газеті

Грандіозне будівництво перервала війна. Кривбас, як багата сировинна база та потужний індустріальний центр був в колі першочергових інтересів окупантів. Тому, вже 14 серпня 1941 року до міста вступили нацистські війська. Цій трагічній події передувала масова мобілізація криворіжців до війська. В місті було сформовано 3 стрілецькі дивізії, полк протиповітряної оборони, автотранспортний батальйон, декілька батальйонів народного ополчення. З наближенням фронту проведена евакуація основних підприємств, гірничого та металургійного обладнання на Урал, до Нижнього Тагілу. Всі підприємства, які не було можливості евакуювати, були знищені. Три доменні печі металургійного заводу на повному ході було зупинено, тим самим виведено з ладу безповоротно.

922 дні нацистської окупації залишили в місті зруйновані корпуси заводів та районної електростанції, підірвані 54 шахтних ствола, в руїнах будівлі торговельних підприємств, інститутів, шкіл, лікарень, сотень житлових будинків. Забрала життя понад 7 тисяч криворіжців, більше двох тисяч були примусово вивезені на роботу до Німеччини. За оцінками Надзвичайної комісії з визначення збитків і

Руїни Кривого Рогу

злочинів нацистських загарбників по містах та селах УРСР матеріальні збитки, нанесені місту за роки війни склали 1,2 млрд. руб.

Відбудова та стрімкий розвиток міста.

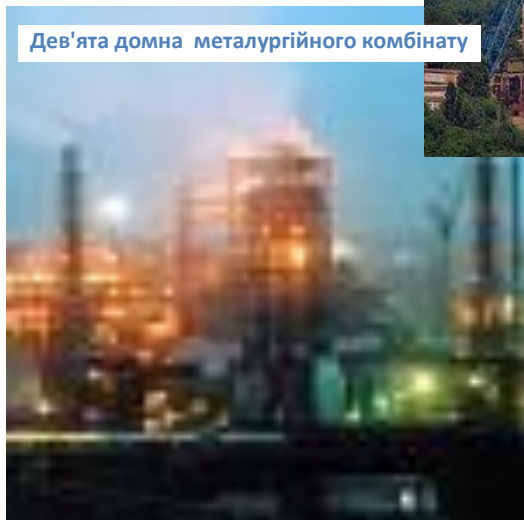
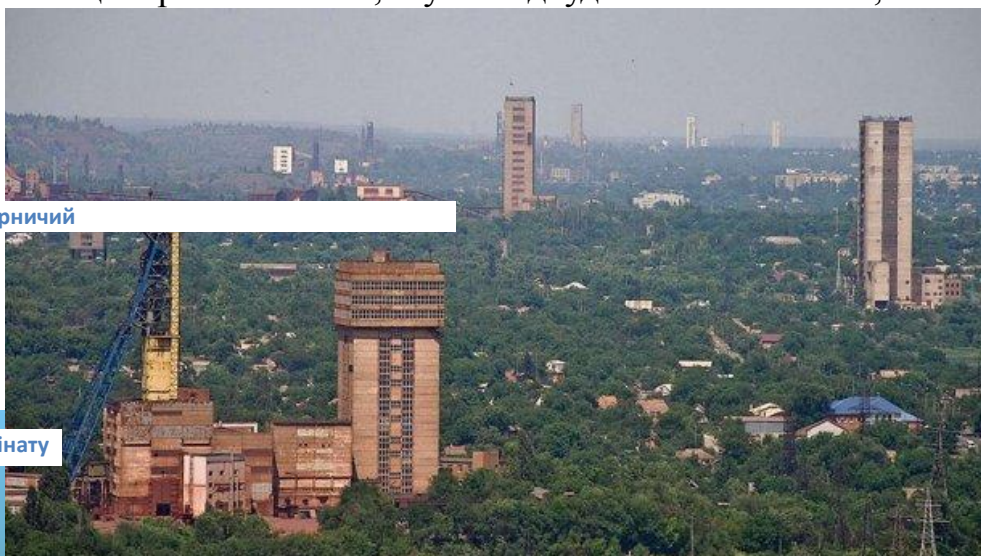
Війна ще тривала, а підприємства Кривбасу вже підіймалися з руїн.

І знову перед криворіжцями поставало завдання відбудови міста та його господарства. Спеціальною постановою Державного комітету оборони місцевим мешканцям слід було протягом року відбудувати першу чергу шахт, підняти з руїн 125 тисяч квадратних метрів житлової площі. Трудівники міста з цим завданням впоралися – до кінця 1944 року, коли ще тривала війна, було відбудовано 34 шахти, а в наступному введено ще 20, в тому числі й перша

Кривий Ріг - гірничий

черга найбільшої в країні шахти «Гігант».

Дев'ять домна металургійного комбінату

В перші післявоєнні роки в Кривбасі відновили роботу металургійний, коксохімічний заводи, значних масштабів набувало житлове та соціально-культурне будівництво, працювали поліклініки, лікарні, школи, палаци культури, клуби, кінотеатр, драматичний театр, бібліотеки. В

подальші роки промисловість міста розширювалась. З 1955 по 1965 роки стали до ладу п'ять гірничо-збагачувальних комбінатів, які працювали з бідними рудами. Введено в дію нові шахти, на металургійному заводі збудовано найпотужніші в світі домни № 8 та № 9. Кривий Ріг зростав та все більше набував риси великого індустріального центру з розвиненою інфраструктурою: в місті організовано 7 районів, зросли нові

комфортабельні житлові мікрорайони, діяли більше 900 магазинів, 20 стадіонів, 7 палаців спорту, 19 басейнів, 142 школи, 18 технікумів, 4 вищі учбові заклади, 7 науково-дослідних та проектно-конструкторських інститутів, 15 кінотеатрів, 49 палаців культури, історико-краєзнавчий музей, музично-драматичний театр тощо. Крім промислових гігантів Кривбас розвивав потужний науковий потенціал, який був запорукою передових технологій гірничо-металургійної галузі. На 1986-1993 роки припав пік будівництва житлових будинків. Щорічно будувалось біля 450 тисяч квадратних метрів житла.

В 1990-х роках, після розпаду СРСР, Кривбас переживав складні та болючі часи. Промислове виробництво міста скоротилося на катастрофічні 45 відсотків, закривались шахти та заводи, значно уповільнились темпи будівництва житла та

Панорама сучасного Кривого Рогу

об'єктів соціально-побутового призначення.

Містоутворююче підприємство — металургійний комбінат було продано іноземній компанії «МітталСтіл».

Скоротилося фінансування

найважливіших міських програм з розвитку охорони здоров'я, освіти, транспорту та культури. В міських лікарнях не вистачало найнеобхідніших ліків.

Однак, «залізний» Кривбас вистояв, подолавши чергову кризу в своїй непростій історії. Сучасний Кривий Ріг— це велике індустріальне місто, яке простягнулося з півночі на південь на 126 км., з населенням понад 600 тисяч. Центр Криворізького залізорудного басейну — найважливішої сировинної бази металургії України з потужними промисловими підприємствами. Місто з величезним інтелектуальним, науковим і творчим потенціалом, а головне, Кривий Ріг – місто чудових, талановитих та працьовитих людей.

Бібліографія.

Баралюк, В. Це було недавно, це було давно ... / В. Баралюк // На землі, на рідній. У 8 кн. Кн. 4 / упоряд. Г. Гусейнов .- Дніпропетровськ, 2007 .- С. 310-333.

Білик, В. І вирости над Інгульцем домни... / В. Білик // На землі, на рідній. У 8 кн. Кн. 4 / упоряд. Г. Гусейнов .- Дніпропетровськ, 2007 .- С.113-118.

Бурлаков, С.Р. Криворізькі горизонти: історико-краєзнавчий нарис до 225-річчя міста Кривого Рогу / С.Р. Бурлаков .- Дніпропетровськ: Пороги, 2000 .-128 с.

Бухтіяров, В.П. Битва за Кривбас / В.П. Бухтіяров.- Житомир: Рута, 2019 .- 373 с. : іл.

Воронова, Т.П. Край неповторний – Криворіжжя / Т.П. Воронова .- Кривий Ріг, 2008 .- 123 с.

Гусейнов, Г.Д. KRYVYI RIH. UKRAINE: з історії рідного краю. Зацікавлені нотатки / Г.Д. Гусейнов .- Дніпро: Герда, 2018 .- 463 с.: іл.

Документи з історії Криворіжжя (1919-1926). Вип. 1 / упоряд. О.О. Мельник, І.О. Стеблина .- Кривий ріг, 2013 .- 104 с.

Железрудное Криворожье – вигляд длиной в 135 лет. История в фотографиях и документах 1881-2016 гг. / Ю.Г. Вилкул, Н.И. Ищенко, И.А. Рукавицын, Н.И. Ступник .- К.: Книга-плюс, 2016 .- 124 с.

Заселення й специфіка господарського освоєння Кривбасу // Денисик, Г.І. Сингенез рослинного покриву в ландшафтах зон техногенезу /Г.І. Денисик, С.В. Ярков, В. Л. Казаков .- Вінниця; Кривий Ріг, 2012 .- С.52-56.

Кость Блакитний. Отаман Степової дивізії: збірник документів і спогадів / Г.С. Гребенюк, Р.М. Коваль, В.В. Коротенко, О.О. Маслак; під ред. Р.М. Коваля .- Кривий Ріг: Терни, 2016 .- 100 с.

Кривий Ріг: лихоліття 1941-1945 рр.: історичні нариси / В.В. Стецкевич, В.О. Шайкан, Р.П. Шляхтич, Є.М. Левченко .- Кривий Ріг: Видав. Центр ДВНЗ КНУ, 2016 .- 521 с.

Матрос, А.А. Історія Криворіжжя: сучасний погляд на історичні періоди, постаті та краєзнавчі дослідження / А.А. Матрос .- Кривий Ріг, 2001.- 160 с.

Мельник, О. Антибільшовицький рух опору на Криворіжжі (1919-1923) / О. Мельник .- Кривий Ріг: Вид. Р.А. Козлов, 2018 .- 296 с.

Мельник, О. Кривбас: велике ходіння в соціалізм / О. Мельник, В. Стецюк, К.А. Бабенко .- Кривий Ріг: Видавничий дім, 1998 .- 64 с.

Мельник, О. Кривий Ріг: погляд через століття / Олександр Олександрович Мельник, Ірина Олександрівна Стеблина .- Кривий Ріг: Видав. Роман Козлов, 2019.- 467 с.

Мельник, А. Криворожжє: в пламени війни (1941-1944) / А. Мельник .- Кривой Рог: Дионис, 2014 .- 232 с.

Мельник, О. Про літочислення Кривого Рогу /О. Мельник, І. Стеблина .- Кривий Ріг, 2015 .- 72 с.

Мельник, О. Репресоване Криворіжжя (1919-1936) / О. Мельник, Р. Терещенко .- Кривий Ріг, 2016 .- 144 с.

О.М. Поль і розвиток гірничої промисловості в Криворізькому басейні: матеріали громадських читань .- Кривий Ріг: Видавничий дім, 2002 .- 208 с.

Пахомов, А. З історії виникнення Криворіжжя / А. Пахомов // На землі, на рідній. У 8 кн. / упоряд. Г. Гусейнов .- Дніпропетровськ, 2008 .- Кн.5 .- С.21-29.

Ракітін, Я. Кривий Ріг починався так / Я. Ракітін // На землі, на рідній. У 8 кн. Кн. 4 / упоряд. Г. Гусейнов .- Дніпропетровськ, 2007.- С.93-101.

Рукавицын, И.А. Кривой Рогъ в конце XIX – начале XX века / И. А. Рукавицын .- К.: Р. К. Мастер-принт, 2013 .- 128 с.: ил.

Сагач, В. Сторінки історії краю / В. Сагач // На землі, на рідній. У 8 кн. / упоряд. Г. Гусейнов .- Дніпропетровськ, 2008 .- Кн.5 .- С.65-76.

- Азаркин, С.** Кривой Рог революционный / С. Азаркин // Пульс .- 2017 .- 8 ноября .- С.10.
- Азарин, С.** Над памятью не властно время / С. Азарин // Пульс .- 2017 .- 24 мая .- С.8.
- Варгатюк, П.** Ще раз про виникнення Кривого Рогу / П. Варгатюк // Кур'єр Кривбасу .- 1997 .- №73-74 .- С.121-124.
- Ганенків, В.** Історія від А до Я / В. Ганенків // Червоний гірник .- 2010 .- 13 травня .- С.20.
- Думанський, В.** Бунтівне Криворіжжя // Експедиція ХХІ .- 2010 .- №11 .- С.6.
- Мельник, О.** Кривий Ріг: сторінки історії / О. Мельник // Червоний гірник .- 2015 .- 28 квітня .- С.8.
- Мельник, О.** Наше минуле: криза початку ХХ століття / О. Мельник // Саксагань .- 2005 .- №2 .- С.22-29.
- Мельник, А.** Наше прошлое: бытовые зарисовки начала ХХ века / А. Мельник // Саксагань .- 2005 .- №2 .- С.31-35.
- Мельник, О.** Фольклорні джерела про заснування міста Кривого Рогу / Олександр Мельник // Червоний гірник .-2015 .- 7 квітня .- С.8.
- Мельник, О.** Як у степу Кривий Ріг з'явився / Олександр Мельник // Експедиція ХХІ .- 2010 .- №9 .- С. 6.
- Місцевий, Е.** Отаман трьох століть – засновник Кривого Рогу / Е. Місцевий // Червоний гірник .- 2019 .- 19 листопада .- С. 1,2.
- Нікітіна, С.** Історичні загадки: чому ж Ріг Кривий і де була поштова станція? / С. Нікітіна // Червоний гірник .- 2016 .- 7 квітня .- С.11.
- Соловйов, В.** Дума про Кривого Рога / В. Соловйов // Саксагань .- 2014 .- №1-2 .- С.132-135; №3-4 .- С.68-102.
- Стеблина, І.** Козацький зимівник на території Кривого Рогу / І. Стеблина // Червоний гірник .- 2015 .-16 квітня .- С.18.
- Стецюк, В.** У місті злиття річок ... / В. Стецюк, О. Мельник // Кур'єр Кривбасу .- 1995 .- №24 .- С. 1, 27-31.
- Титов, В.** Картинки из жизни Криворожья на рубеже XIX-XX вв. /В. Титов // Криворожские ведомости .- 1996 .-№28 .- С.13.
- Чубенко, А.** Де знаходиться «город» / А. Чубенко // Червоний гірник .- 2010 .- 16

жовтня .- С.4.

Шаповалова, Л. З історії запорозької пошти / Л. Шаповалова // Звезда-4 .- 2014 .- 17 апреля .- С.38.

Шаповалова, Л. Кривий Ріг на шляху від поселення до міста / Л. Шаповалова // Звезда-4 .- 2009 .- 17 марта .- С.35.

История города Кривой Рог 18-19 век [Видео] .- Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=NHUpTUqtXIY> .- Назва з екрану.

Кривой Рог. История возникновения [Видео] .- Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=PVM4QnmHfk0> .- Назва з екрану.

Мой путеводитель. Кривой Рог – город длиною в жизнь [Видео] .- Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=wTtsXlzTqJg> .- Назва з екрану.

Упорядник Лідія Каратєєва

КЗК «Міська бібліотека для дорослих» Криворізької міської ради

Інформаційно-бібліографічний відділ ЦБ